

Οι Πηγές μου: Spade (SMPh), Koons (LMPh), Gilson (RR), Λογοθέτης (ΦΜΑ), Marenbon (EMPh), McGrade (CCMPh)

Το Ελληνικό Υπόβαθρο της Μεσαιωνικής Φιλοσοφίας

Πλάτωνας

Κυρίαρχο στην Πλατωνική φιλοσοφία είναι το ενδιαφέρον για την Ηθική και τις αξίες. Η ορθότητα των κρίσεων και εκτιμήσεών μας για τα πράγματα αξιολογείται με βάση *ιδεατά* πρότυπα – κριτήρια, που ο Πλάτωνας ονομάζει *Ιδέες* (χαρακτηριστικά παραδείγματα τέτοιων προτύπων είναι οι Ηθικές αξίες και οι γεωμετρικές έννοιες). Ένας αριθμός γνωσιολογικών και μεταφυσικών θέσεων αποτελεί συνέπεια αυτού του βασικού θεωρητικού προσανατολισμού.

Καθώς τα ιδεατά αυτά Πρότυπα δεν συναντώνται στο φυσικό κόσμο, ο σχηματισμός των εννοιών τους δεν μπορεί να οφείλεται στην παρατήρηση τέτοιων προτύπων κατά την επίγεια ζωή μας. Επομένως το γεγονός ότι κατέχουμε αυτές τις έννοιες εξηγείται με την υπόθεση ότι έχουμε έλθει σε άμεση επαφή με τις ιδέες σε έναν άλλο (μη φυσικό) κόσμο. Κατά συνέπεια (α) μπορούμε να υπάρχουμε χωρίς το φυσικό μας σώμα και (β) κατέχουμε τη γνώση των ιδεών καθ' όλη την διάρκεια της επίγεια ζωής μας και άρα αυτό που εκλαμβάνουμε ως πρόσκτηση νέας γνώσης είναι στην πραγματικότητα *ανάκληση παλαιότερης*.

Επιπλέον οι ακόλουθες παραδοχές υιοθετούνται από τον Πλάτωνα.

- (1) Το Είναι και το Νοείν – ή πραγματικότητα και η δυνατή γνώση – είναι *ισοεκτατά* πεδία.
- (2) Τα αντικείμενα της πραγματικής γνώσης είναι αναλλοίωτα και αιώνια, ενώ ό,τι είναι μεταβαλλόμενο, ασταθές και επιδεχόμενο αντιφατική κατηγορήση μπορεί να αποτελέσει αντικείμενο μόνο *Δόξας*. Κατά συνέπεια
- (3) Μόνο το βασίλειο των ιδεών υπάρχει με την πλήρη σημασία του όρου (αφού μόνον αυτό αποτελεί αντικείμενο πραγματικής γνώσης).
- (4) Οι ιδέες (και οι μεταξύ αυτών υφιστάμενες σχέσεις) είναι σταθερές, αναλλοίωτες και αναγκαίες.
- (5) Ο φυσικός κόσμος – το Βασίλειο του *γίνεσθαι* – γίνεται γνωστός μόνον δια των αισθήσεων.

Ο Πλάτωνας προσδιορίζει επίσης τη σχέση των αισθητών όντων προς τα ιδεατά πρότυπά τους ως σχέση *Μετοχής* ή *Μιμήσεως*. Σύμφωνα με την υπόθεση που ο Πλάτωνας αναπτύσσει στον *Τίμαιο* – έργο με μεγάλη επίδραση κατά τους Μέσους Χρόνους - η σύναψη αισθητών και ιδεατών όντων δια της σχέσης *Μιμήσεως* επιτυγχάνεται μέσω της *αναγκαίας* δράσεως ενός διαμεσολαβητή *Δημιουργού* που επεμβαίνει επιβάλλοντας τάξη στην ύλη έχοντας ως πρότυπό του τη διάταξη των ιδεών (την περιοχή του Είναι) για να δημιουργήσει αρχικά τα τέσσερα στοιχεία οργανώνοντας την ύλη σε τέσσερα κανονικά τρισδιάστατα στερεά: την πυραμίδα (πυρ), τον κύβο (γη), το οκτάεδρο (αέρας) και το εικοσάεδρο (νερό). Δημιουργεί επίσης τους ουρανούς από αιθέρα, στοιχείο που αποτελείται από σωματίδια σε σχήμα δωδεκαέδρου. Έτσι ο Πλάτωνας υποθέτει ότι ο Θεός κατά το σχηματισμό των στοιχείων χρησιμοποιεί κανονικές μαθηματικές μορφές. Ο δημιουργημένος Κόσμος

είναι ζωντανός και διαθέτει ψυχή. Φαίνεται λοιπόν ότι έχουμε τρία θεϊκά όντα. Την περιοχή των ιδεών, τον Θεό-Δημιουργό και την Ψυχή του κόσμου.

Εξαιρετικά σημαντική είναι επίσης από την άποψη της επίδρασης που είχε, όπως θα δούμε, στην Μεσαιωνική φιλοσοφία η προσπάθεια του Πλάτωνα να θεμελιώσει την πολλαπλότητα των ιδεών σε μίαν ενοποιητική αρχή «την του παντός αρχήν» - την ιδέα του Αγαθού- που ως ιδέα υπέρτερη παρέχει σε όλες τις άλλες ύπαρξη.

Αριστοτέλης

Αρνείται τα σημεία (α) και (β) – την προϋπαρξη της ψυχής και την γνώση ως ανάμνηση-, ενώ υιοθετεί την στενή σχέση Είναι και Νοείν, την αντίληψη της γνώσης ως σταθερής και αναλλοίωτης και τη θέση ότι ο φυσικός κόσμος τελεί σε διαρκή ροή. Από την άλλη μεριά, καθώς αποδέχεται ότι υπάρχει στον κόσμο ένας αναλλοίωτος πυρήνας που θέτει όρια στην μεταβολή απορρίπτει την ιδέα ότι ο φυσικός κόσμος δεν μπορεί να αποτελέσει αντικείμενο πραγματικής γνώσης. Ο αναλλοίωτος αυτός Πυρήνας συνίσταται από τις *Ουσίες* (ή καλύτερα *Φύσεις*) των όντων και επομένως η γνώση του φυσικού κόσμου ισοδυναμεί με γνώση αυτών των ουσιών.

Ο Αριστοτέλης αναλύει την μεταβολή σε δύο συστατικά μέρη. Την *Υλη* που παραμένει σταθερή σε κάθε μεταβολή και τη *Μορφή* που μεταβάλλεται. Κατά τον Αριστοτέλη τουλάχιστον κάποιες από τις μορφές των όντων αποτελούν την ουσία τους. Σύμφωνα με αυτόν υπάρχει επίσης ένας αμφιλεγόμενος αριθμός (ίσως μόνο μία, ίσως περισσότερες- η θέση του Αριστοτέλη στο σημείο αυτό δεν είναι ξεκάθαρη) χωριστών από την ύλη ουσιών που παραμένουν αναλλοίωτες και σταθερές, νοούν τον εαυτό τους και ούτε γνωρίζουν ούτε ενδιαφέρονται για τον φυσικό κόσμο.

Πλωτίνος

Το πλατωνικό σύστημα οργανώνεται γύρω από τις εξής τρεις θεμελιώδεις αρχές: Το Εν, ο Νους και η Ψυχή του Παντός. Πολύ γενικά, αυτές αντιστοιχούν στην πλατωνική Ιδέα του Αγαθού, τον Κόσμο των Ιδεών και στον Πλατωνικό Δημιουργό. Το Εν βρίσκεται πέραν της περιοχής του Είναι και του Νοείν και επομένως δεν μπορεί να καταστεί αντικείμενο γνώσεως. Είναι η πρώτη αιτία ή -ως η αιτία του Νου - η αιτία των αιτιών, το οποίο δεν δύναται να χαρακτηριστεί παρά μόνο με αρνητικούς χαρακτηρισμούς.

Ο Νους της πλωτινικής φιλοσοφίας συνδυάζει την περί ιδεών διδασκαλία του Πλάτωνα με την Αριστοτελική θέση περί ταυτίσεως του νοούντος ως νόηση που νοεί τον εαυτό της. Το Είναι ταυτίζεται πλέον με το Νοείν καθώς ο πλωτινικός Νους είναι ταυτόχρονα η θεία νόηση (υποκείμενο της Γνώσης) και συμπερίληψη του Ιδεών, αντικείμενο δηλαδή της γνωστικής διαδικασίας.

Η Ψυχή του Παντός επιβάλλει τάξη και εισάγει ενότητα στα όντα σύμφωνα με τη διάταξη των Ιδεών που περιέχονται εντός του Νου ερχόμενη σε επαφή με την ύλη. Επιθυμώντας να ενωθεί με τον Νου δημιουργεί όντα υποδεέστερα από αυτή και θεμελιώνει τον αισθητό κόσμο λειτουργώντας ως λόγος και ενέργεια του Νου.

Πρέπει να τονιστεί επίσης ότι οι τρεις αυτές αρχές δεν είναι οντολογικά ανεξάρτητες. Το Εν παράγει τον Νου και μέσω αυτού την Ψυχή του Παντός δι' απορροής. Η απορροή των πλωτινικών υποστάσεων είναι αυτόματη, αιώνια και

μεταφυσικά αναγκαία. Ας προσεχθεί επίσης ο έντονος μυστικισμός από τον οποίο διαπνέεται το εν λόγω σύστημα. Μολονότι αδυνατούμε να συλλάβουμε γνωστικά το Εν μπορούμε ωστόσο να έρθουμε σε επαφή με αυτό με μια διαδικασία επιστροφής που αντιστρέφει την κίνηση απορροής.

Η σπουδαιότητα του Ενός στο Πλωτινικό Σύμπαν υπογραμμίζεται και από ένα χαρακτηριστικό επιχείρημα υπέρ της ύπαρξης του Θεού που διατύπωσε ο Πλωτίνος. Η βασική προκείμενη του επιχειρήματος συνίσταται στον ισχυρισμό ότι δεν υπάρχει κανένα σύνθετο ον το οποίο να υπάρχει αναίτιως. (Προσοχή: Ο Πλωτίνος δεν κάνει χρήση του γεγονότος ότι ο Κόσμος είναι μεταβαλλόμενος ή ενδεχομενικός αλλά μόνο του γεγονότος ότι αποτελείται από συστατικά μέρη). Θεωρώντας ως δεδομένο ότι το να εξηγεί κανείς την ύπαρξη ενός σύνθετου όντος επικαλούμενος την αιτιώδη δράση ενός άλλου σύνθετου όντος δεν είναι φιλοσοφικά ικανοποιητικό, ο Πλωτίνος κατέληγε στο συμπέρασμα ότι υφίσταται ένα απολύτως απλό ον το οποίο είναι η αναίτια αιτία του παντός.

Η απόδειξη που κινείται περισσότερο στο χώρο τη μεταφυσικής παρά της κοσμολογία αποτέλεσε τη βάση της «αρνητικής» προσέγγισης στη θεολογία. Ταυτόχρονα υπογράμμισε την απόλυτη υπερβατικότητα και την μοναδικότητα του Θεού.

Πορφύριος

Ο Πορφύριος, μαθητής και εκδότης του Πλωτίνου, είχε τεράστια επίδραση στην μεσαιωνική φιλοσοφία, κυρίως μέσω των σχολίων του στις *Κατηγορίες* του Αριστοτέλη (το έργο έχει τον τίτλο *Εισαγωγή*). Στο πρώτο μέρος της *Εισαγωγής* του ο Πορφύριος συζητά το πρόβλημα της πραγματικότητας και της φύσης των καθόλου όντων – όντα, για παράδειγμα, όπως η «ζωϊκότητα», η «τριγωνικότητα», η ανδρεία τα οποία *πραγματώνονται* από μία πλειάδα ατομικών όντων (όπως, για παράδειγμα, όταν λέμε ότι το συγκεκριμένο γεωμετρικό σχήμα είναι τρίγωνο). Ερωτήματα όπως «Υπάρχουν τα καθόλου όντα ανεξάρτητα από τον νου που ταξινομεί τα πράγματα σε κατηγορίες;» (Οι Ρεαλιστές (ή αλλιώς Πραγματοκράτες) απαντούν καταφατικά, οι Νομιναλιστές (ή αλλιώς Ονοματοκράτες) αρνητικά), «Αν υπάρχουν, είναι φυσικά αντικείμενα ή μη-φυσικές οντότητες;», «Υπάρχουν (ή μπορούν να υπάρξουν) ανεξάρτητα από τα ατομικά όντα των οποίων κατηγορούνται» (Πλάτωνας: Ναι, Αριστοτέλης: Όχι) είναι τρία από τα ερωτήματα που τίθενται από τον Πορφύριο και θα απασχολήσου ζωνηρά τους μεσαιωνικούς φιλοσόφους.

Η Ελληνο-ιουδαϊκή Παράμετρος: Φίλωνας

Ο Φίλωνας, Ιουδαίος από την Αλεξάνδρεια, κάπως μεγαλύτερος του Ιησού και των Αποστόλων, είχε σημαντική επίδραση στην Μεσαιωνική φιλοσοφία καθώς η σκέψη του αποτελεί ενδιαφέρον κράμα πλατωνικών θέσεων και διδασκαλιών που συναντώνται στη Παλαιά Διαθήκη,

Σύμφωνα με τον Φίλιωνα και αντίθετα με όσα ο Πλάτωνας πρεσβεύει στο *Τίμαιο*, ο Θεός είναι δημιουργός του νοητού κόσμου των ιδεών. Ο Λόγος του Θεού είναι το όργανο με το οποίο ο Αυτός δημιουργεί, η Εικόνα του και ο μονογενής Υιός του.

Φαίνεται ότι για τον Φίλιωνα η διάταξη των ιδεών είναι ένα μοντέλο, ένα οργανωμένο σύστημα αναπαραστάσεων εντός του Θεϊκού Νού. Έτσι η δημιουργία κατά τον Φίλιωνα μπορεί να περιγραφεί ως διαδικασία δύο φάσεων – (α) δημιουργία του υπεραισθητού κόσμου των Ιδεών (που ο Φίλιωνας περιγράφει, μεταξύ άλλων, ως

«Λόγο του Θεού», «Εικόν του Θεού», «Άγγελον» αυτού, «Αρχιερέα» κ.ά και (β) δημιουργία του αισθητού κόσμου κατά το πρότυπο του πρώτου. Το ίδιο σχήμα εφαρμόζεται και στη δημιουργία του ανθρώπου – προηγείται η δημιουργία του ιδανικού ανθρώπου που μπορεί να ερμηνευτεί ως οντότητα που ταυτίζεται με τον Λόγο (*Περί της κατά Μωυσέα Κοσμοποιίας* κεφ.46) και έπεται η δημιουργία του φυσικού ανθρώπου. Στη συνάφεια αυτή των ιδεών ενδέχεται να ανιχνεύονται οι απαρχές της χριστιανικής αντίληψης περί της θεότητας του προσώπου του Ιησού, (βλ. Προς Ρωμαίους επιστολή κεφ. 5) Στο κεφάλαιο 23 του ίδιου έργου ο Φίλωνας ισχυρίζεται ότι, όπως ο Μωυσής διδάσκει στη *Γένεση*, ο άνθρωπος δημιουργήθηκε «κατ' εικόνα και καθ' ομοίωσιν» του Θεού (με τον όρο φαίνεται να εννοεί διανοητική ομοιότητα). Δεδομένου ότι όλος ο Κόσμος είναι επίσης εικόν του Θεού ο άνθρωπος είναι επίσης ένα είδος εικόνας του Κόσμου. Προκειμένου να δοθεί εξήγηση της ατέλειας του πεπερασμένων όντων και του κακού στον κόσμο ο Φίλωνας θα δεχθεί την ύπαρξη διάφορης του Θεού και μη δημιουργημένης από αυτόν αρχής, της ύλης που εκλαμβάνεται ως κάτι άμορφο και ολοκληρωτικά παθητικό. Στον Φίλωνα επίσης μπορεί να βρεθεί και ένα επιχείρημα για την ύπαρξη του Θεού που θα αναπτυχθεί αργότερα περισσότερο από Άραβες και Ιουδαίους μεσαιωνικούς φιλοσόφους. Σε γενικές γραμμές το επιχείρημα έχει την ακόλουθη μορφή. Καθώς προσεγγίζεται γνωστικά μόνον μέσω των αισθήσεων, ο κόσμος είναι, σύμφωνα με τη Πλατωνική παράδοση που ακολουθεί ο Φίλωνας, μεταβλητός. Στο σημείο αυτό ο Φίλωνας υποθέτει πως ό,τι είναι μεταβλητό πρέπει να έχει χρονική αρχή και ό,τι έχει χρονική αρχή πρέπει να έχει μια αιωνίως υπάρχουσα αιτία για να συμπεράνει την ύπαρξη του Θεού.

Γενικά Περί Μεσαιωνικής Φιλοσοφίας

Δύο είναι τα βασικά συστατικά της Μεσαιωνική φιλοσοφίας

(α) Πολύ σημαντική αλλά κυρίως έμμεση υπήρξε η Ελληνική επίδραση: Οι Μεσαιωνικοί διέθεταν μια μετάφραση του πρώτου μισού του *Τίμαιου* (η Μετάφραση του Χαλκίδιου – τέλος τρίτου, αρχές τετάρτου μ.χ αιώνας) και τα λογικά συγγράμματα του Αριστοτέλη σε μεταφράσεις του Βοηθίου (τέλη πέμπτου- αρχές έκτου μ.χ αιώνας) από τα οποία όμως μόνο οι *Κατηγορίες* και το *Περί ερμηνείας* φαίνεται να ήταν ευρέως γνωστά. Τα υπόλοιπα του Αριστοτελικού Corpus μεταφράστηκε πολύ αργότερα (μέσα δωδεκάτου-μέσα δέκατου τρίτου αιώνα). Παρόλα αυτά είχαν τη δυνατότητα να πληροφορούνται για την ελληνική φιλοσοφία από τα κείμενα των Πατέρων της εκκλησίας και τα έργα των κλασικών Λατίνων συγγραφέων όπως του Κικέρωνα και του Σενέκα.

(β) Ο Χριστιανισμός: Μολονότι Σκοπός των Μεσαιωνικών ήταν να συναρμόσουν τις δύο αυτά συστατικά, η μείξη δεν ήταν πάντα επιτυχής, όπως θα δούμε. Όπως τονίζει ο V.Spade το νέο στοιχείο που συνεισέφερε το χριστιανικό δόγμα και κατέστησε το εγχείρημα της συναρμογής της Ελληνικής φιλοσοφίας με τον χριστιανισμό εξαιρετικά σύνθετο είναι το δόγμα της δημιουργίας. Το δόγμα αυτό συνίσταται από δύο κεντρικούς ισχυρισμούς

(1) Ο Θεός είναι ο Δημιουργός όλων των πραγμάτων εκτός του εαυτού του. (Θέση της πληρότητας της δημιουργίας)

(2) Κατά την Πράξη της δημιουργίας ο Θεός είναι απολύτως ελεύθερος υπό την έννοια ότι μπορεί να επιλέξει να μην δημιουργήσει τίποτα ή μπορεί να επιλέξει να

πραγματώσει οποιονδήποτε από μια απειρία μεταφυσικά δυνατών κόσμων. (Θέση της ριζικής ενδεχομενικότητας του Κόσμου.)

Η πληρότητα της δημιουργίας αποκλείει να είναι ο χριστιανικός Θεός κάτι ανάλογο με τον Πλατωνικό Δημιουργό ή πολύ περισσότερο το Αριστοτελικό «Πρώτο Κινούν ακίνητον» και η ριζική ενδεχομενικότητα του Κόσμου αποκλείει να μπορεί να ταυτιστεί ο Χριστιανικός Θεός με την Πλατωνική ιδέα του αγαθού ή το νεοπλατωνικό *Εν*.

Η εισαγωγή του Δόγματος της δημιουργίας έχει μια ακόμη σειρά συνεπειών:

(I) Χρειαζόμαστε μια διαφορετική από την Αριστοτελική ερμηνεία της μεταβολής.

(II) Η Αρχή του επαρκούς Λόγου – τουλάχιστον με τη μορφή της αρχής σύμφωνα με την οποία πρέπει πάντοτε να υπάρχει κάποιος λόγος γιατί τα πράγματα έχουν ως έχουν – τίθεται εν αμφιβόλω.

(III) Ο Χριστιανικός Θεός απαλλαγμένος από κάθε είδους εξωτερικούς ή εσωτερικούς καταναγκασμούς διαθέτει το γνώρισμα της Παντοδυναμίας. Στο σημείο αυτό ολόκληρη σειρά φιλοσοφικών προβλημάτων κάνει την εμφάνισή του. Δεσμεύεται η Θεϊκή δημιουργία από τους νόμους της λογικής ή τις επιταγές της ηθικής; Αν ναι, τότε το δόγμα της παντοδυναμίας υπόκειται σε σοβαρά αντιπαραδείγματα. Και αν όχι, φαίνεται να οδηγούμαστε σε φιλοσοφικό ελάχιστο εύλογες θέσεις.

(IV) Στα πλαίσια του δόγματος της δημιουργίας το Πρόβλημα του Κακού γίνεται ιδιαίτερα πιεστικό. Η παρουσία του στο κόσμο δεν μπορεί πλέον να ερμηνευτεί ως συνέπεια της ύλης (η ύλη είναι και αυτή Θεϊκό δημιούργημα και άρα μια τέτοια εξήγηση θα καθιστούσε τον Δημιουργό την απώτατη αιτία του κακού). Στην αναζήτηση μιας εύλογης λύσης του προβλήματος η παρουσία του κακού θα αποδοθεί, τουλάχιστον εν μέρει, σε ενσυνείδητη ανθρώπινη πράξη και Σωκρατική θέση «Ουδείς εκών κακός» θα εγκαταληφθεί. Οι άνθρωποι πολλές φορές πράττουν το κακό εν γνώσει τους.

(V) Το Πρόβλημα του Κακού θα οδηγήσει κατά συνέπεια σε ένα νέο πλέγμα προβλημάτων που σχετίζονται με το βαθμό της βουλητικής ελευθερίας που διαθέτει ο άνθρωπος και τη συμβατότητα αυτής της ελευθερίας με τη παντογνωσία του Θεού.